

III. Κοινωνικός αποκλεισμός και ειδικές κατηγορίες πληθυσμού

Ξένο εργατικό δυναμικό: τάσεις και το πρόβλημα της κοινωνικής ενσωμάτωσης

ΛΑΟΥΡΑ ΜΑΡΑΤΟΥ-ΑΛΙΠΡΑΝΤΗ

ΠΕΡΙΛΗΨΗ. Η Ελλάδα, που σ' όλη τη διάρκεια του εικοστού αιώνα υπήρξε χώρα αποστολής μεταναστών, κατά την τελευταία εικοσαετία έχει μεταβληθεί και σε χώρα υποδοχής μεταναστών, κυρίως από χώρες του Τρίτου Κόσμου, οι οποίοι στην πλειοψηφία τους είναι λαθρομετανάστες.

Αν και στο πλαίσιο της ελληνικής κοινωνίας δεν υπάρχει παράδοση ξενοφοβίας και ρατσισμού, εντούτοις οι σημαντικές διαφοροποιήσεις που παρατηρούνται στην αγορά εργασίας ως προς τα δικαιώματα, τις συνθήκες εργασίας και διαβίωσης γενικότερα των μεταναστών οδηγούν αναμφίβολα στον κοινωνικό αποκλεισμό τους.

Στο πλαίσιο της έκθεσης αυτής αναλύονται οι τάσεις του ξένου —νόμιμον και παράνομον— εργατικού δυναμικού. Οπωσδήποτε, το διαθέσιμο στατιστικό υλικό δεν επιτρέπει να διαφανούν οι πραγματικές διαστάσεις και οι τάσεις μεταβολής του αριθμού εισόδου των μεταναστών στη χώρα μας ούτε παρέχει τη δυνατότητα να εντοπιστούν τα ιδιαίτερα ατομικά κοινωνικά χαρακτηριστικά τους, καθώς και οι συνθήκες διαβίωσής τους. Εξετάζονται ακόμη, εκτός από το θεσμικό πλαίσιο, οι πολιτικές που έχουν υιοθετηθεί από το κράτος για τον πληθυσμό αυτό, τα προγράμματα που εφαρμόζονται και οι υπάρχουσες κοινωνικές υπηρεσίες.

Foreign Labour Force: Trends and the Problem of Social Integration

LAURA MARATOU-ALIPRANTI

ABSTRACT. *Though Greece has been known as an exporter of migrants throughout the 20th century, during the last two decades it has become a labour receiving host for many immigrants from Third World countries. Most of them enter the country illegally.*

Greek society does not possess a tradition of xenophobia and racism. Yet, the important differences one observes at the expense of immigrants in work related rights and working conditions along with differentiation in housing and living conditions inevitably lead to their social exclusion.

The report analyses trends in legal and illegal labour force participation. The existing data do not permit in-depth examination of prevailing conditions and changing trends. They are especially wanting in individual-level social characteristics, living conditions and access to services. After an examination of the institutional framework for immigrants, state policies, existing programs and services are reviewed.

Εισαγωγή

Κατά την πρόσφατη περίοδο έχει διεθνώς παρατηρηθεί σημαντική αύξηση των πληθυσμιακών μετακινήσεων. Ωστόσο, η αύξουσα τάση των μεταναστευτικών ροών δε συνδέεται μόνο με την αύξηση των κεφαλαιουχικών αγαθών αλλά και με τον πολλαπλασιασμό και τη διεθνοποίηση των θεσμών που κατευθύνουν και ελέγχουν την παγκόσμια παραγωγή, τις συναλλαγές και τη συνεργασία ανάμεσα στις χώρες. Πίσω, όμως, από τη διεθνοποίηση αυτή κρύβεται μια σειρά από δυσανάλογα μεγέθη και ανισορροπίες που έχουν σχέση με το βαθμό οικονομικής ανάπτυξης, τις δημογραφικές εξελίξεις αλλά και την άνιση μεταχείριση των μεταναστών.

Στον ολοένα αλληλοεξαρτώμενο και αλληλοσυνδεόμενο κόσμο, οι μεταναστευτικές κινήσεις θα μπορούσαν, όπως έχει υποστηριχθεί, να λειτουργούν διαφορετικά και να συμπληρώνουν τις διεθνείς ανταλλαγές. Στην πραγματικότητα, όμως, υπακούουν σε διαφορετικές δομές, δημιουργούν άλλου είδους εξαρτήσεις και δεσμούς, ενώ συνδέονται άμεσα με τα ιστορικά, πολιτισμικά και οικονομικά δεδομένα κάθε χώρας, γεγονός που οδηγεί στη συστημική αντίληψη, οροθέτηση και αντιμετώπιση της διαδικασίας μετανάστευσης ανάμεσα σε δύο ή περισσότερες χώρες (*Kritz, Zlotnik, 1992, 2*).

Εξάλλου, όπως έχει επανειλημμένα τονιστεί κατά τις τελευταίες δεκαετίες, παρατηρούνται σημαντικές διαφοροποιήσεις στις μεταναστευτικές κινήσεις όσον αφορά τη χώρα εγκατάστασης των μεταναστών. Πράγματι, αυτές δεν περιορίζονται μόνο στις παραδοσιακές χώρες υποδοχής μεταναστών (δηλαδή, στις δυτικοευρωπαϊκές βιομηχανικά ανεπτυγμένες χώρες), αλλά διευρύνονται και στις υπόλοιπες χώρες της Νότιας Ευρώπης (Ελλάδα, Ισπανία, Πορτογαλία) που θεωρούνται οι «καινούριες ζώνες μετανάστευσης».

Στις χώρες αυτές ο συνεχώς αυξανόμενος αριθμός μεταναστών νόμιμων και παράνομων, καθώς και προσφύγων που εγκαθίστανται έχει δημιουργήσει μια νέα κατάσταση πραγμάτων που συντελεί στη διαμόρφωση νέων δομών στους μηχανισμούς και στη διαδικασία μετανάστευσης (*Wils, 1991*).

Η Ελλάδα, από χώρα αποστολής μεταναστών καθ' όλο τον 20ό αιώνα, έχει μεταβληθεί πρόσφατα σε χώρα υποδοχής μεταναστών και

αποτελεί μια από τις καινούριες ζώνες μετανάστευσης.

Οπωσδήποτε, τα δύο αυτά φαινόμενα, δηλαδή, τόσο η μετανάστευση των Ελλήνων σε χώρες του εξωτερικού, όσο και η μετανάστευση και εγκατάσταση αλλοδαπών στην Ελλάδα, εντάσσονται στα κλασικά οικονομικά φαινόμενα της ανάπτυξης – υπανάπτυξης που η χώρα μας αντιμετώπισε σε δύο διαφορετικά στάδια. Από τη μια μεριά, ως υπανάπτυκτη, περιφερειακή χώρα τροφοδότησε αρχικά με εργατικό δυναμικό τις κεντρικές ανεπτυγμένες δυτικές χώρες, ενώ με τη συνεχή οικονομική ανάπτυξη, και προκειμένου να καλύψει τα κενά και τις δυσλειτουργίες της εσωτερικής αγοράς εργασίας, μεταβάλλεται σταδιακά σε χώρα υποδοχής μεταναστών (Σούλης, 1985).

Στο πλαίσιο της μελέτης αυτής θα εξεταστούν οι τάσεις του ξένου –νόμιμου και παράνομου– εργατικού δυναμικού στην Ελλάδα κατά την τελευταία εικοσαετία, ενώ παράλληλα θα αναφερθούν το θεσμικό πλαίσιο και οι πολιτικές που έχουν υιοθετηθεί για την πληθυσμιακή αυτή ομάδα.

Προκειμένου, όμως, να έχουμε μια σφαιρικότερη εικόνα των συνθηκών που διαμορφώνουν τις σημερινές εξελίξεις, θα παρουσιάσουμε κατ' αρχήν, συνοπτικά, τις σημαντικότερες φάσεις των μεταναστευτικών κινήσεων στην Ελλάδα κατά τον 20ό αιώνα.

A. Φάσεις των μεταναστευτικών κινήσεων

Κατά τη διάρκεια του 20ού αιώνα δύο σημαντικά μεταναστευτικά ρεύματα παρατηρούνται. Το πρώτο πραγματοποιείται στις αρχές του αιώνα μας, όταν 400.000 περίπου Έλληνες κατευθύνονται προς τις υπερπόντιες χώρες (κυρίως στις ΗΠΑ), και αποτελεί την πρώτη φάση με την «κλασική υπερπόντια μετανάστευση».

Η δεύτερη φάση αρχίζει μεταπολεμικά, όταν ο γρήγορος ρυθμός ανάπτυξης είχε σαν αποτέλεσμα την αύξηση των αναγκών σε εργατικό δυναμικό στις δυτικοευρωπαϊκές χώρες, γεγονός που παίζει σημαντικό ρόλο στην πραγματοποίηση του δεύτερου και κατά πολύ μεγαλύτερου σε όγκο μεταναστευτικού ρεύματος. Έτσι, ανάμεσα στα έτη 1955-1977 υπολογίζεται ότι συνολικά 1.200.000 άτομα μετακινήθηκαν προς τις δυτικές, υπερπόντιες και ευρωπαϊκές χώρες (εκ των οποίων 85% υπολογίζεται ότι εγκαταστάθηκαν στη Δυτική Γερμανία – Πίνακας 1).

Ανεξάρτητα από τον τύπο της μετανάστευσης, τα αίτια που την προκαλούν και οι επιπτώσεις που δημιουργούνται εντάσσονται στο ίδιο πλαίσιο των διαδικασιών εξάρτησης των φτωχότερων περιφερειακών κρατών από τις ανεπτυγμένες χώρες (Κασιμάτη, 1981). Η μετανάστευση της περιόδου αυτής είχε, λοιπόν, οικονομικά κίνητρα και συνδέεται με την υπανάπτυξη, τις δύσκολες συνθήκες διαβίωσης στην ύπαιθρο και την ανεργία που επικρατούσαν μεταπολεμικά στην Ελλάδα.

Η τρίτη φάση αρχίζει μετά το 1970, όταν η οικονομική κρίση που πλήττει τις δυτικοευρωπαϊκές χώρες σε συνδυασμό με την ενεργειακή κρίση και την αβεβαιότητα που επικρατεί ευνοούν το αντίστροφο ρεύμα, δηλαδή, τη σταδιακή παλιννόστηση των Ελλήνων. Κατά την περίοδο 1968-1977, σύμφωνα με τα δεδομένα της ΕΣΥΕ, 237.000 περίπου μετανάστες παλιννόστησαν, εκ των οποίων οι περισσότεροι (70%) από τη Δυτική Γερμανία (Πίνακας 2).

Τα δεδομένα, ωστόσο, πιο πρόσφατης έρευνας που διεξήχθη σε πανελλήνιο δείγμα έδειξαν ότι μέχρι το 1985 είχαν επιστρέψει 616.950 Έλληνες μετανάστες, ανεξάρτητα από την ηλικία τους (Πετρόπουλος, 1992).

B. Οι αλλοδαποί εργαζόμενοι στην Ελλάδα

Στη δεκαετία του '70, με την αύξηση των επενδύσεων στην Ελλάδα, παρατηρείται στενότητα στην αγορά εργασίας και το ξένο εργατικό δυναμικό κάνει την εμφάνισή του στη χώρα μας. Κατά την πρώτη φάση, δηλαδή μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του '80, ο αριθμός τους κυμαίνεται γύρω στα 30.000 άτομα, εκ των οποίων οι περισσότεροι είναι νόμιμοι, δηλαδή έχουν άδεια εργασίας.

Εκτός, όμως, από το νόμιμο εργατικό δυναμικό, παράλληλα δημιουργείται ένα παράνομο ξένο εργατικό δυναμικό που απασχολείται σε ανειδίκευτες εργασίες. Πράγματι, μετά το 1980 παρατηρείται έντονο μεταναστευτικό ρεύμα με τη μορφή πλέον της παράνομης απασχόλησης. Σήμερα, οι παράνομοι αλλοδαποί που εργάζονται στην Ελλάδα, αν και δεν είναι δυνατό να προσδιοριστούν επακριβώς, σύμφωνα με ανεπίσημες πληροφορίες, κυμαίνονται γύρω στις 300.000 ακόμα (Ρυλμόν, 1993, 9). Αξιοπρόσεκτο είναι, επίσης, ότι ο αριθμός των νόμιμων μεταναστών καθ' όλη αυτή την περίοδο δεν αυξάνεται σημαντικά.

Ας εξετάσουμε κατ' αρχήν το συνολικό αριθμό των ξένων που ζουν στη χώρα μας. Σύμφωνα με τα δεδομένα της EUROSTAT, στις αρχές της δεκαετίας του '80 ζούσαν στην Ελλάδα 230.000 αλλοδαποί, εκ των οποίων οι περισσότεροι (160.000) ήταν Έλληνες (με διπλή υπηκοότητα) που επέστρεφαν από το εξωτερικό για ένα περιορισμένο χρονικό διάστημα (Πίνακας 3).

Αν και στο τέλος της ίδιας δεκαετίας (το 1989) ο συνολικός αριθμός των ξένων στη χώρα μας δε φαίνεται να έχει αυξηθεί (225.624 άτομα), εντούτοις διαφοροποιείται σημαντικά ως προς τη σύνθεση ανάλογα με τη χώρα προέλευσης. Έτσι, από τη μια μεριά, ο αριθμός των Ελλήνων εμφανίζει εντυπωσιακή μείωση (μόλις 52.138 άτομα), από την άλλη μεριά, ο αριθμός των αλλοδαπών που προέρχονται από τις χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης ή άλλες ευρωπαϊκές χώρες αυξάνεται σημαντικά.

Οπωσδήποτε, τα δεδομένα αυτά δεν περιλαμβάνουν τους λαθρομετανάστες, οι οποίοι εισέρχονται στη χώρα μας με διάφορους τρόπους και στη συνέχεια εργάζονται παράνομα.

Η εγκατάσταση αλλοδαπών στην Ελλάδα διακρίνεται, λοιπόν, σε νόμιμη και παράνομη και περιλαμβάνει βασικά επτά κατηγορίες μεταναστών:

- α) Τους ομογενείς από χώρες της Ανατολικής Ευρώπης (Πόντιους, Βορειοηπειρώτες, Κύπριους κ.λπ.).
- β) Τους Έλληνες με ξένη υπηκοότητα.
- γ) Τους αλλοδαπούς που εργάζονται στην Ελλάδα κάνοντας χρήση του δικαιώματος της ελεύθερης διακίνησης των πολιτών της Ευρωπαϊκής Ένωσης.
- δ) Τους αλλοδαπούς εποχιακά εργαζομένους που παραμένουν νόμιμα στη χώρα μας (από τις χώρες της Ανατολικής Ευρώπης και του Τρίτου Κόσμου).
- ε) Τους αλλοδαπούς νόμιμα εργαζομένους.
- στ) Τους πρόσφυγες που ζητούν άσυλο και συχνά παράνομα εργαζομένους.
- ζ) Τους αλλοδαπούς που είναι παράνομοι τόσο από την άποψη της παραμονής, όσο και από την άποψη της εργασίας.

1. Η νόμιμη απασχόληση των αλλοδαπών

Θα εξετάσουμε τώρα το νόμιμο εργατικό δυναμικό. Το Υπουργείο Εργασίας διακρίνει τους αλλοδαπούς εργαζομένους με άδεια εργασίας σε τρεις κατηγορίες:

- α) Στους ομογενείς.
- β) Στους προερχόμενους από χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης.
- γ) Στους προερχόμενους από άλλες χώρες.

α) Αριθμός και προέλευση

Ο αριθμός των αλλοδαπών εργαζομένων με άδεια εργασίας στη χώρα μας κυμαινόταν στα 30.000 άτομα περίπου στις αρχές της δεκαετίας του '80, ενώ εμφανίζει πτωτικές τάσεις μέχρι τα τέλη της ίδιας δεκαετίας. Στη συνέχεια, όμως, αυξάνεται λίγο και, σύμφωνα με τα πιο πρόσφατα δεδομένα, το 1992 οι εργαζόμενοι αλλοδαποί με άδεια ήταν 34.000 άτομα (Πίνακας 4).

Η κατανομή των αλλοδαπών εργαζομένων με άδεια, ανάλογα με τη χώρα προέλευσης, μας δείχνει ότι οι μισοί περίπου αλλοδαποί προέρχονται από χώρες της ΕΟΚ (17.933) και άλλες ευρωπαϊκές χώρες, ενώ το ένα τρίτο (10.000 περίπου) προέρχεται από χώρες του Τρίτου Κόσμου. Ας επισημανθεί, εξάλλου, ότι η σχετική αύξηση των αδειών που παρατηρείται ανάμεσα στα έτη 1990 και 1992 οφείλεται στη χορήγηση περισσότερων αδειών σε άτομα από χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης σε σχέση με τους προερχόμενους από χώρες της Αφρικής και της Ασίας, που ο αριθμός των αδειών περιορίζεται αρκετά (Πίνακας 4).

Σημαντική μείωση παρουσιάζουν, επίσης, και οι χορηγούμενες άδειες εργασίας σε ομογενείς. Συγκεκριμένα, ενώ στις αρχές της δεκαετίας του '80 η κατηγορία των «ομογενών» αποτελούσε το 40% περίπου του συνόλου των αδειών, στη συνέχεια μειώνεται σταδιακά και σήμερα δεν ξεπερνά το ένα δέκατο. Συγκεκριμένα, το 1980 υπήρχαν 12.966 ομογενείς σε σύνολο 28.623 αλλοδαπών με άδεια, ενώ το 1992 είχαμε μόλις 3.713 άδειες σε ομογενείς στο σύνολο των 33.912 αδειών που χορηγήθηκαν.

Η μείωση των αδειών εργασίας σε ομογενείς, που παρατηρείται,

οφείλεται στο ειδικό καθεστώς που απολαμβάνουν οι μετανάστες Έλληνες από τον Πόντο, οι οποίοι αναγνωρίζονται αυτόματα ως νόμιμοι. Σύμφωνα δε με εκτιμήσεις του Εθνικού Ιδρύματος Αποκατάστασης Παλινοστούτων Ομογενών Ελλήνων (ΕΙΥΑΠΟΕ), από το 1987 έχουν επιστρέψει 37.000 περίπου ομογενείς από την πρώην Σοβιετική Ένωση, ενώ μελέτη της Παντείου αναφέρει ότι από το 1987 έως το 1992 επέστρεψαν 50.000 Πόντιοι. Εξάλλου, η Γενική Γραμματεία Απόδημου Ελληνισμού (ΓΓΑΕ) υπολογίζει ότι οι Πόντιοι που θα εγκατασταθούν στη χώρα μας θα ξεπεράσουν τις 100.000 (Κόκκινος, 1991 – Κασιμάτη, 1992).

Λιγότερο ακριβείς είναι οι πληροφορίες για τους Έλληνες από την Αλβανία, οι οποίοι θεωρούνται στην πλειοψηφία τους παράνομοι από την άποψη της νομιμότητας της εργασίας τους (Λινάρδος-Ρυλμόν, 1991). Πάντως, σύμφωνα με εκτιμήσεις του Υπουργείου Εξωτερικών, οι Έλληνες και οι Αλβανοί που έχουν εγκατασταθεί στην Ελλάδα και εργάζονται ξεπερνούν τα 15.000 άτομα.

β) Φύλο και ηλικία

Όσον αφορά την κατανομή των νόμιμων αλλοδαπών εργαζομένων ανάλογα με το φύλο τους, παρατηρείται σταδιακή αύξηση του ποσοστού συμμετοχής των γυναικών. Πιο συγκεκριμένα, οι γυναίκες αποτελούσαν μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του '80 το 1/4 του συνόλου των μεταναστών, ενώ σήμερα αποτελούν το 45% περίπου (Πίνακας 4).

Εξετάζοντας στη συνέχεια τους αλλοδαπούς εργαζομένους με άδεια ανάλογα με την ηλικία τους, κατά το ίδιο χρονικό διάστημα, διαπιστώνουμε ότι, ενώ το 1982 τόσο στους άνδρες, όσο και στις γυναίκες η μεγαλύτερη συγκέντρωση εμφανίζεται στη νεότερη ηλικιακή ομάδα (μέχρι 24 χρόνων), κατά την επόμενη δεκαετία ο μέσος όρος ηλικίας των μεταναστών αυξάνεται και η μεγαλύτερη συγκέντρωση και στα δύο φύλα εμφανίζεται στην ηλικιακή ομάδα 25-29 χρόνων (Πίνακας 5).

γ) Τομείς οικονομικής δραστηριότητας και κατηγορίες ατομικών επαγγελματιών

Οι τομείς οικονομικής δραστηριότητας που απορροφούν το μεγαλύτερο ποσοστό των αλλοδαπών είναι Εμπόριο – Εστιατόρια – Ξενοδο-

χεία, Βιομηχανία – Βιοτεχνία, ενώ ακολουθούν Μεταφορές και Υπηρεσίες. Η διαχρονική ωστόσο εξέταση των δεδομένων μάς δείχνει σημαντικές διαφοροποιήσεις ως προς τις τάσεις. Συγκεκριμένα, παρατηρείται εντυπωσιακή μείωση του ποσοστού των απασχολούμενων στη Βιομηχανία – Βιοτεχνία (από 25.3% το 1982 μειώνεται σε 9.1% το 1992). Μικρή, εξάλλου, αύξηση παρουσιάζουν οι κατηγορίες Εμπόριο – Ξενοδοχεία (από 25.6% σε 29.3%) και οι Μεταφορές (από 15.3% σε 18.9%). Τέλος, εντυπωσιακή αύξηση παρουσιάζουν οι Υπηρεσίες που από 15% το 1982 περιλαμβάνουν το 1992 το 1/3 περίπου των απασχολούμενων νόμιμα αλλοδαπών (26.5%). Παράλληλα, η απασχόληση στη Γεωργία, αν και απορροφά πολύ λίγους, παρουσιάζει σταδιακή αύξηση και από 0.9% το 1982 φτάνει 6% το 1992 (Πίνακας 6).

Όπως διαπιστώνουμε, η Βιομηχανία – Βιοτεχνία παύει πλέον να απορροφά το μεγαλύτερο ποσοστό των νόμιμων μεταναστών και δέχεται, όπως φαίνεται, παράνομους μετανάστες. Εξάλλου, οι Υπηρεσίες, τα Ξενοδοχεία και οι Επικοινωνίες, αν και απορροφούν πιο πολλούς νόμιμους μετανάστες, πιστεύεται ότι απασχολούν και μεγάλο αριθμό λαθρομεταναστών.

Εξετάζοντας στη συνέχεια τους αλλοδαπούς νόμιμα εργαζομένους ανάλογα με την επαγγελματική τους κατηγορία, διαπιστώνουμε ότι οι μισοί περίπου εργάζονται ως «υπάλληλοι γραφείου» και «ελεύθεροι επαγγελματίες» (Πίνακας 7). Αυτό συμβαίνει γιατί, όπως είδαμε, οι μισοί περίπου από τους αλλοδαπούς είναι Ευρωπαίοι που συνήθως απασχολούνται ως ανώτερα και μεσαία στελέχη σε επιχειρήσεις. Επίσης, η αύξηση των ελεύθερων επαγγελματιών συνδέεται με την αυξημένη παρουσία αλλοδαπών από χώρες της ΕΟΚ κατά την πρόσφατη περίοδο.

Αντίθετα, οι κατηγορίες των εργατών και αυτή των Υπηρεσιών καλύπτονται κυρίως από τους Αφρασιάτες που στο σύνολό τους απασχολούνται σε κατώτερες, χειρωνακτικές εργασίες, που τις αρνούνται πλέον οι Έλληνες, και τροφοδοτούν την αγορά εργασίας με φθινό εργατικό δυναμικό.

Όπως διαπιστώνουμε, οι νόμιμα απασχολούμενοι αλλοδαποί στη χώρα μας είναι σε μεγάλο βαθμό Ευρωπαίοι με υψηλή εξειδίκευση.

δ) Αλλοδαποί απασχολούμενοι στην εμπορική ναυτιλία

Στο πλαίσιο της νόμιμης απασχόλησης είναι απαραίτητο να αναφερθούμε και στους αλλοδαπούς ναυτικούς στα ελληνικά πλοία. Το 1978 οι ξένοι ναυτικοί ήταν 22.031 άτομα και αποτελούσαν το μισό περίπου από το σύνολο των ναυτικών που εργάζονταν σε ελληνικά και ελληνόκτητα πλοία. Με την πάροδο του χρόνου και τη ναυτιλιακή κρίση το ξένο ναυτεργατικό δυναμικό μειώνεται σημαντικά. Σύμφωνα με τα δεδομένα του 1990, οι ξένοι αποτελούν το 27% του συνόλου, ενώ ανέρχονται σε 10.085 περίπου άτομα (Πίνακας 8).

Όπως έχει επισημανθεί, εξάλλου, το ξένο ναυτικό δυναμικό αποτελεί μια από τις κύριες πηγές εισόδου παράνομων μεταναστών στη χώρα μας. Πιστεύεται ότι ένας μεγάλος αριθμός απολυμένων ναυτικών παραμένει στη χώρα μας αναζητώντας κάποια εργασία, γεγονός που δυσχεραίνει ακόμη περισσότερο τις συνθήκες διαβίωσης και απασχόλησης γενικότερα των μεταναστών (Σούλης, 1985).

Γ. Παράνομο εργατικό δυναμικό

Το κύμα της παράνομης μετανάστευσης αποτελεί ένα φαινόμενο που διογκώνεται συνεχώς, ενώ, όπως τονίζεται σε σχετική έκθεση, κατά την τελευταία δεκαετία έχει σημαντικά διογκωθεί στις χώρες της Νότιας Ευρώπης (*Social Europe, 1/1991*).

Ειδικότερα στην Ελλάδα, η σημαντική αύξηση των παράνομων μεταναστών την ίδια περίοδο συνδέεται με τις ανάγκες και τις εξελίξεις της ελληνικής αγοράς εργασίας, οι οποίες δεν καλύπτονται από το υπάρχον εργατικό δυναμικό, ενώ η αναζήτηση φθηνών εργατικών χεριών ενισχύει ακόμη περισσότερο την παρουσία τους στην εσωτερική αγορά εργασίας (*Κατσορίδας, 1991*).

Εξάλλου, βασικά αίτια της παράνομης εισόδου και εγκατάστασης αλλοδαπών στη χώρα μας αποτελούν η γεωπολιτική της θέση και ο σχετικά εύκολος τρόπος προσπέλασης (εμπορική ναυτιλία, τουρισμός).

Όπως ήδη είπαμε, ο αριθμός των αλλοδαπών που εργάζονται στη χώρα μας παράνομα δεν είναι δυνατό να προσδιοριστεί επακριβώς, ούτε υπάρχουν πληροφορίες για τη χώρα προέλευσής τους. Πρόσφατες

«ανεπίσημες» εκτιμήσεις του Υπουργείου Δημόσιας Τάξης αναφέρουν τον αριθμό των 120.000 περίπου ατόμων. Σύμφωνα με άλλες, όμως, πληροφορίες, το παράνομο εργατικό δυναμικό ανέρχεται σε 300.000 περίπου άτομα και πλησιάζει το 10% του ενεργού πληθυσμού (*Λινάρδος-Ρυλμόν, 1993, Σούλης, 1993, Πετρινώτη, 1993*).

Επίσης, οι Πολωνοί που έρχονται κάθε χρόνο στη χώρα μας υπολογίζονται σε 60-70.000 άτομα, ενώ 15% από αυτούς εγκαθίστανται μόνιμως στην Ελλάδα. Μικρότερες κοινότητες μεταναστών είναι, επίσης, αυτή των Αιγυπτίων -50.000 άτομα, με άγνωστο αριθμό νομίμων-καθώς και αυτή των ανδρών και γυναικών από τις Φιλιππίνες. Οι τελευταίοι φθάνουν τα 40.000 άτομα, εκ των οποίων το 85% είναι γυναίκες. Αν και υπάρχουν αρκετοί νόμιμοι, οι περισσότεροι είναι παράνομοι και συνεπώς ανασφάλιστοι (*Λινάρδος-Ρυλμόν, 1991*).

Μια άλλη μάζα παράνομων εποχιακά εργαζομένων είναι αυτή των Αλβανών, που λόγω της γειτνίασης της χώρας μας με την Αλβανία έχει πάρει δραματικές διαστάσεις. Οποσδήποτε είναι εξαιρετικά δύσκολη η εκτίμηση του πραγματικού αριθμού των Αλβανών λαθρομεταναστών που βρίσκονται σήμερα στη χώρα μας, εξαιτίας της μεγάλης κινητικότητας που παρατηρείται. Πρόσφατη ανακοίνωση του Υπουργείου Εξωτερικών εκτιμά ότι βρίσκονται στην Ελλάδα περισσότεροι από 150.000 Αλβανοί, ενώ μέχρι το τέλος του 1991 «απελάθηκαν ή επαναπατρίστηκαν 167.204 Αλβανοί» (*Λινάρδος-Ρυλμόν, 1993, 16-17*).

Ας σημειωθεί ακόμη ότι το φαινόμενο της εποχιακής εργασίας στη Γεωργία και στον κλάδο των Τουριστικών Επαγγελματιών έχει πάρει μεγάλες διαστάσεις. Σε ορισμένες περιπτώσεις είναι νόμιμη, αλλά πολύ συχνά είναι παράνομη. Σύμφωνα με ορισμένες εκτιμήσεις, πολλοί αλλοδαποί που έρχονται στη χώρα μας σαν τουρίστες, στη συνέχεια παραμένουν και εργάζονται παράνομα. Ο αριθμός τους υπολογίζεται σε 10.000 έως 30.000 άτομα (*Φακιολάς, 1991*).

Η σύντομη αυτή επισκόπηση των ποσοτικών δεδομένων σχετικά με τους αλλοδαπούς στη χώρα μας αποκαλύπτει τις διαστάσεις που έχει πάρει η λαθρομετανάστευση, καθώς και την αντιφατικότητα των κρατικών οργάνων. Όπως είδαμε, ενώ την περίοδο αυτή τόσο η εγκατάσταση ομογενών, όσο και η παράνομη μετανάστευση αλλοδαπών που προέρχονται από χώρες της Αφρικής και της Ασίας αυξάνονται σημαντικά, ο αριθμός των χορηγούμενων αδειών εργασίας στις κατηγορίες αυτές μειώνεται.

α) Το νομικό καθεστώς που ισχύει για τους αλλοδαπούς

Η κρατική πολιτική έναντι των αλλοδαπών εργαζομένων, νόμιμων και παράνομων, στην Ελλάδα ασκείται και ρυθμίζεται από σειρά διατάξεων του Συντάγματος και ειδικών νόμων, ένα μέρος των οποίων αποτελούν διεθνείς συμβάσεις και εφαρμογή διατάξεων και οδηγιών της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Τα θέματα των αλλοδαπών ρυθμιζονταν μέχρι πρόσφατα από το ν. 4310/1929 που ήταν, όμως, εντελώς ανεπαρκής και εφαρμοζόταν πολύ λίγο. Ωστόσο, η ψήφιση του νόμου πλαίσιου 1975/1991 («Αστυνομικός έλεγχος των μεθοριακών διαβάσεων, είσοδος, παραμονή, εργασία και απελάσεις αλλοδαπών και προσφύγων»), παρά την αυστηρότητά του, δε σταμάτησε τη ροή των μεταναστών ούτε έλυσε ουσιαστικά προβλήματα της πληθυσμιακής αυτής ομάδας. Ας δούμε τώρα τα βασικότερα σημεία του παραπάνω νόμου.

Ο νόμος κάνει σαφή διάκριση μεταξύ των νόμιμα ευρισκόμενων μεταναστών στην Ελλάδα, των προσφύγων και των παράνομα ευρισκόμενων αλλοδαπών. Όπως προβλέπεται από το άρθρο 13, οι άδειες παραμονής για εργασία που χορηγούνται σε αλλοδαπούς είναι ετήσιες, ανανεώνονται κάθε χρόνο και δεν μπορούν να ξεπεράσουν τα πέντε χρόνια. Πάντως, η διαδικασία ανανέωσης της άδειας πέρα από την πενταετία είναι εξαιρετικά δύσκολη και η τυχόν ανανέωσή της είναι διετούς διάρκειας (βλ., επίσης, και Υπ. Απόφαση 4803/13/8-α [ΦΕΚ 498]).

Η άδεια εργασίας που χορηγείται σε αλλοδαπό (άρθρο 23) ισχύει, λοιπόν, για ορισμένη χρονική περίοδο, ενώ χορηγείται για συγκεκριμένο εργοδότη, είδος απασχόλησης και τόπο εργασίας.

Επίσης, το άρθρο 14 του ίδιου νόμου απαγορεύει την εγκατάσταση της οικογένειας του νόμιμα ευρισκόμενου στην Ελλάδα αλλοδαπού πριν από την πάροδο πενταετίας από τη χορήγηση της αρχικής άδειας παραμονής. Ας σημειωθεί ακόμη ότι δεν υπάρχει καμιά ρύθμιση σχετικά με τη μονιμότερη εγκατάσταση αλλοδαπών και την ενσωμάτωσή τους στην ελληνική κοινωνία.

Ο νόμος ρυθμίζει ακόμη τη διαδικασία απέλασης των αλλοδαπών, που, όπως έχει υποστηριχθεί, δεν είναι σύμφωνη με τις διατάξεις του Συμβουλίου της Ευρώπης και της Ευρωπαϊκής Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου (Σταύρου, 1992).

Σε αντίθεση με την ομάδα των νόμιμων αλλοδαπών και των προσφύγων, οι παράνομα εισελθόντες στο ελληνικό έδαφος δε χαίρουν οιασδήποτε προστασίας. Πράγματι, η περιοριστική μεταναστευτική πολιτική που ακολουθεί η χώρα μας γίνεται εμφανής από τις διατάξεις του άρθρου 33 του ίδιου νόμου, σύμφωνα με το οποίο προβλέπονται αυστηρές κυρώσεις (πρόστιμα) και ποινές σε όσους απασχολούν αλλοδαπούς χωρίς άδεια εργασίας. Επίσης, στο 31, παρ. 2, αναφέρεται ρητά ότι δεν επιτρέπεται στις δημόσιες υπηρεσίες και τα νομικά πρόσωπα δημόσιου και ιδιωτικού τομέα να εξετάζουν κανένα αίτημα αλλοδαπού που δεν είναι κάτοχος άδειας παραμονής. Η διάταξη αυτή ισχύει και για το ΙΚΑ, ενώ εξαιρούνται τα θεραπευτήρια και οι κλινικές, προκειμένου για αλλοδαπούς που εισάγονται έκτακτα για νοσηλεία.

Βλέπουμε, λοιπόν, την απουσία στοιχειωδών μέτρων για την εξασφάλιση των ανθρώπινων δικαιωμάτων στους εργαζομένους χωρίς άδεια στη χώρα μας, ενώ βασικός σκοπός του νόμου είναι ο περιορισμός της λαθρομετανάστευσης.

Τέλος, όσον αφορά τους αλλοδαπούς που προέρχονται από χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης, η θέση τους είναι οπωσδήποτε πλεονεκτική και ρυθμίζεται από το βασικό θεσμικό πλαίσιο που διέπει την ελεύθερη διακίνηση των προσώπων στις χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης (άρθρα 52-58 της Συνθήκης της ΕΟΚ), την ελεύθερη κυκλοφορία των εργαζομένων (άρθρα 48-51 της Ευρωπαϊκής Ένωσης) αλλά και τις διάφορες γενικές συμφωνίες, οδηγίες και κανονισμούς που εκδόθηκαν για την εφαρμογή των γενικότερων ρυθμίσεων (Κόντης, 1991).

β) Κοινωνική μέριμνα

Οι υπηρεσίες του Κράτους λειτουργούν περισσότερο σε επίπεδο αστυνόμευσης και καταστολής και δεν υπάρχει συγκεκριμένη κοινωνική πολιτική για τους αλλοδαπούς που βρίσκονται στη χώρα μας.

Πάντως, όσον αφορά την ιατροφαρμακευτική τους κάλυψη, μετά την ψήφιση του νόμου 1975/1991, το Υπουργείο Υγείας Πρόνοιας και Κοινωνικών Ασφαλίσεων, με νεότερη εγκύκλιο (ΑΠ Φ9/956α, 5.7.1993) που κοινοποιεί στο ΙΚΑ και σε άλλους φορείς, διευκρινίζει ότι για τις περιπτώσεις αλλοδαπών με άδεια εργασίας η ασφάλεια είναι υποχρεωτική και ότι αυτοί θα πρέπει να ασφαλιζονται στο ΙΚΑ από την πρώτη μέρα εργασίας τους στην Ελλάδα.

Αναφορικά με τους εργαζομένους χωρίς άδεια εργασίας, η ασφάλιση, όπως αναφέρει η ίδια εγκύκλιος, είναι υποχρεωτική και γι' αυτούς, εφόσον ισχύει «υποχρεωτικά και αυτοδίκαια για όλα τα πρόσωπα που μέσα στα όρια της επικράτειας παρέχουν κατά κύριο επάγγελμα εξαρτημένη εργασία με αμοιβή», και επομένως, καταλήγει, ότι δεν είναι δυνατή η εφαρμογή του άρθρου 31 του ν. 1975/1991. Πάντως, διευκρινίζεται ότι μετά την «έλευση του ασφαλιστικού κινδύνου» στον αλλοδαπό ασφαλισμένο χωρίς άδεια δεν είναι δυνατή η ικανοποίηση οποιουδήποτε θέματός του, όπως η έκδοση βιβλιαρίου ασθενοείας, παροχές σε είδος και σε χρήμα.

Διαπιστώνουμε, λοιπόν, την αντιφατικότητα της ελληνικής νομοθεσίας, την ασάφεια που επικρατεί ως προς την υποχρεωτική ασφάλιση των εργαζομένων αλλά και την άνιση μεταχείριση των αλλοδαπών στη χώρα μας.

γ) Υπηρεσίες προς τους αλλοδαπούς μετανάστες

Όπως ήδη είπαμε, δεν υπάρχει καμιά ιδιαίτερη κρατική μέριμνα ή υπηρεσία υποδοχής των αλλοδαπών μεταναστών, ενώ ιδιαίτερα δυσμενής είναι η θέση των παράνομα ευρισκομένων και απασχολουμένων. Ωστόσο, ορισμένοι ιδιωτικοί και φιλανθρωπικοί φορείς έχουν αναπτύξει κάποιες περιορισμένες κοινωνικές δραστηριότητες για μετανάστες και λαθρομετανάστες, οι οποίες, όμως, απευθύνονται σε περιορισμένο αριθμό ατόμων λόγω της αντικειμενικής αδυναμίας των φορέων να ανταποκριθούν. Οι υπηρεσίες αυτές είναι:

1. Η *Διεθνής Κοινωνική Υπηρεσία*, που λειτουργεί σαν ΝΠΙΔ. Ξεκίνησε τη δραστηριότητά της το 1971 και έχει αναπτύξει μέχρι σήμερα αρκετές κοινωνικές υπηρεσίες συμβουλευτικού τύπου, ως επί το πλείστον. Τα θέματα που χειρίζεται η κοινωνική αυτή υπηρεσία, σε συνεργασία με κρατικούς φορείς, αφορούν την παροχή πληροφοριών – συμβουλών για περιπτώσεις Επαναπατριsmού – Μετανάστευσης, Υγείας και Ψυχικής Υγείας, Εκπαίδευσης, για Νομικά Θέματα, Υπηρεσίες σχετικά με Διακρατικούς Γάμους, Διακρατικές Υιοθεσίες, Εργασιακές Σχέσεις κ.ά.

2. Η *Διεθνής Φιλανθρωπική Οργάνωση Κάριτας-Ελλάς*, που προσφέρει

ορισμένες κοινωνικές υπηρεσίες και παροχές σε περιορισμένο αριθμό προσφύγων, μεταναστών και λαθρομεταναστών, όπως:

- Συμβουλευτική κοινωνική εργασία.
- Κοινωνική εργασία σε άτομα με ειδικές ανάγκες (μητέρες μόνες, άτομα με ψυχολογικά προβλήματα κ.λπ.).
- Υλικές παροχές.
- Βοήθεια σε περιπτώσεις ασθένειας (παραπομπή σε νοσοκομεία, αγορά φαρμάκων κ.λπ.).
- Εκπαίδευση και ψυχαγωγικές εκδηλώσεις.
- Βοήθεια για εξεύρεση εργασίας.

Στο κτίριο που στεγάζεται η Κάριτας-Ελλάς λειτουργούν επίσης εστιατόριο, τρεις φορές την εβδομάδα, όπου σιτίζονται περίπου 200 άτομα, και υπηρεσία διανομής ρούχων, ειδών ιματισμού και οικιακής χρήσης.

δ) Προβλήματα που αντιμετωπίζουν οι αλλοδαποί

Όπως ήδη αναφέραμε, οι περισσότεροι από τους αλλοδαπούς που βρίσκονται στη χώρα μας, ακόμη και οι νόμιμοι, είναι ανασφάλιστοι. Όπως είναι ευνόητο, δεν έχουν καμιά κοινωνική παροχή, ούτε επιδόματα ανεργίας, ασθένειας κ.λπ. Αποτελέσματα, εξάλλου, σχετικής έρευνας έδειξαν ότι μόλις 15% των ερωτηθέντων είχαν κοινωνική ασφάλιση (Ζωγράφου, 1991).

Οι αμοιβές των αλλοδαπών είναι πιο χαμηλές από αυτές που δίνονται στους Έλληνες και γενικά οι ξένοι απασχολούνται σε βαριές και ανθυγιεινές εργασίες, ενώ αντιμετωπίζουν συνεχώς το φάσμα της ανεργίας.

Ένα από τα μεγαλύτερα προβλήματα των μεταναστών αποτελεί το στεγαστικό, δηλαδή, οι συνθήκες στέγασης και η ανεύρεση κατοικίας, γεγονός που απαιτεί οπωσδήποτε ειδική αντιμετώπιση. Αν και δεν υπάρχουν συγκεκριμένα ποσοτικά στοιχεία, η πλειοψηφία των μεταναστών φαίνεται ότι στεγάζεται κατά απαράδεκτο τρόπο (Ζωγράφου, 1991).

Επίσης, το πρόβλημα της διδασκαλίας της μητρικής γλώσσας στα παιδιά των μεταναστών αποτελεί βασικό πρόβλημα και δεν έχει καθόλου απασχολήσει το ελληνικό Κράτος.

Ανακεφαλαιώνοντας, μπορούμε να πούμε ότι η Ελλάδα έχει καταστεί χώρα υποδοχής μεταναστών χωρίς η ίδια να το επιθυμεί. Έτσι, η ανυπαρξία πολιτικών, η απουσία στοιχειωδών μέτρων για την προστασία των παράνομα ευρισκόμενων στη χώρα μας αλλοδαπών, η καταπάτηση των δικαιωμάτων τους και η εκμετάλλευση της εργασίας τους οδηγούν την πληθυσμιακή αυτή ομάδα στην περιθωριοποίηση και στον κοινωνικό αποκλεισμό.

ε) Οφέλη και κόστος της παράνομης μετανάστευσης

Οπωσδήποτε, η προσπάθεια αξιολόγησης των επιπτώσεων του φαινομένου της παράνομης μετανάστευσης φανερώνει την πολυπλοκότητα του φαινομένου αυτού.

Οι αρνητικές όψεις της παράνομης εργασίας έχουν σχέση με την αγορά εργασίας, την αύξηση της ανεργίας σε ορισμένους τομείς (όπως στην οικοδομή) και τη διόγκωση της παραοικονομίας της χώρας μας, που έχει ξεπεράσει το 30% του ΑΕΠ. Επίσης, οι περισσότεροι από τους αλλοδαπούς χωρίς άδεια είναι ανασφάλιστοι, με αποτέλεσμα να ευνοείται η εκτεταμένη εισφοροδιαφυγή, γεγονός που περιορίζει τα έσοδα των οργανισμών κοινωνικής ασφάλισης και επιδεινώνει την ήδη κρίσιμη κατάσταση της κοινωνικής ασφάλισης στη χώρα μας.

Εξάλλου, το ουσιαδές υλικό κόστος της παράνομης εργασίας αποτελεί το ύψος σε συνάλλαγμα που εμβάζουν οι αλλοδαποί στο εξωτερικό. Όπως γνωρίζουμε, το συνάλλαγμα αυτό είναι εξαιρετικά σημαντικό για την Ελλάδα που οι εξαγωγές της καλύπτουν μόνο το 40% των εισαγωγών (Φακιολάς, 1991).

Επίσης, θα πρέπει να σημειωθεί ότι οι αλλοδαποί που έρχονται στην Ελλάδα είναι συνήθως μόνοι, νέοι και υγιείς και επομένως δεν επιβαρύνουν τις κοινωνικές υπηρεσίες, εφόσον η χρήση της υπάρχουσας κοινωνικής υποδομής είναι πολύ περιορισμένη.

Ας προστεθεί ακόμη ότι η εργασία των αλλοδαπών με χαμηλότερη αμοιβή από εκείνη των Ελλήνων δημιουργεί ένα είδος οικονομικής προσόδου που επωφελούνται οι παραγωγοί και οι καταναλωτές. Εξάλλου, όπως έχει υποστηριχθεί, δίχως την εργασία χαμηλής αμοιβής που προσφέρουν οι αλλοδαποί, πολλές επιχειρήσεις δε θα μπορούσαν να λειτουργούν και να επιβιώσουν στις σημερινές ανταγωνιστικές συνθήκες (Φακιολάς, 1991).

Όπως ήδη είπαμε, η αύξηση των απασχολούμενων αλλοδαπών αυξάνει την ανεργία. Το γεγονός, όμως, ότι αυτοί απασχολούνται συνήθως σε θέσεις που οι Έλληνες αρνούνται πλέον να απασχοληθούν, σε ανειδίκευτες, βαριές, ανθυγιεινές και εποχιακές εργασίες, δε φαίνεται να επηρεάζει την τοπική αγορά εργασίας και να δημιουργεί σημαντικά προβλήματα, και μόνο στον κλάδο της οικοδομής φαίνεται να επιδρά αρνητικά.

Δ. Σκέψεις για πολιτική και παρεμβάσεις

Όλες οι χώρες υποδοχής μεταναστών έχουν το δικαίωμα να αποφασίζουν κατά πόσο οι αλλοδαποί έχουν δικαίωμα να εισέλθουν στο έδαφός τους και αν έχουν δικαίωμα παραμονής. Αυτός ο έλεγχος αρχίζει από τη χορήγηση άδειας παραμονής και φθάνει μέχρι την πολιτογράφησή τους. Εξάλλου, όπως έχει υποστηριχθεί, υπάρχει άμεση σχέση ανάμεσα στη διαδικασία ρύθμισης της μετανάστευσης και στην ενσωμάτωση των μεταναστών στη χώρα υποδοχής (*Hammar, 1987*).

Επίσης, οι υπηρεσίες, οι πολιτικές, η διαδικασία και οι νόμοι χορήγησης άδειας παραμονής και πολιτογράφησης των αλλοδαπών μεταναστών διαφέρουν σε μεγάλο βαθμό από χώρα σε χώρα και δεν υπάρχει ενιαία πολιτική. Έτσι, σε ορισμένες από τις παραδοσιακές χώρες μετανάστευσης (όπως οι ΗΠΑ και η Αυστραλία) αλλά και σε χώρες με σχετικά πρόσφατη μετανάστευση (όπως το Ηνωμένο Βασίλειο και η Σουηδία) δίνεται η δυνατότητα στους ξένους να εγκατασταθούν σε μόνιμη βάση σε σχετικά σύντομο χρονικό διάστημα, γεγονός που ευνοεί τη σταδιακή ενσωμάτωσή τους στην κοινωνία της χώρας υποδοχής.

Οι πολιτικές ενσωμάτωσης των μεταναστών σε μια χώρα προσδιορίζονται και έχουν άμεση σχέση, όπως είναι φυσικό, με τη γενικότερη αντιμετώπιση αυτής απέναντι στο μεταναστευτικό ζήτημα αλλά και στη στάση της ως προς το θέμα της μελλοντικής επιστροφής των μεταναστών στη χώρα προέλευσής τους. Έτσι, στη Δυτική Γερμανία και στην Ελβετία είναι ευπρόσδεκτοι μόνο οι εποχιακοί μετανάστες, οι οποίοι υποχρεώνονται κάποια μέρα να επιστρέψουν στη χώρα τους (*Hammar, 1987*).

Οι χώρες της Νότιας Ευρώπης, που αποτελούν τις νέες μετανα-

στευτικές ζώνες, και ιδιαίτερα η Ιταλία και η Ισπανία, έχουν κάνει σημαντικές προσπάθειες αλλαγής της θέσης των μεταναστών και εφαρμόζουν πολιτικές ρύθμισης, σταδιακής νομιμοποίησης και ένταξης ορισμένου αριθμού από τους παράνομους μετανάστες (*Social Europe, 1/1991*).

Όπως γίνεται φανερό, είναι απαραίτητο να αρχίσει μια στενή συνεργασία μεταξύ των αναπτυσσόμενων και των βιομηχανικών χωρών με σκοπό την από κοινού αντιμετώπιση των μεταναστευτικών ρευμάτων που, όπως φαίνεται, θα αυξηθούν σημαντικά τα προσεχή χρόνια. Κρίνεται απαραίτητη, λοιπόν, η διεύρυνση των προγραμμάτων υποδοχής μεταναστών και η κατάστροψη και εφαρμογή πολιτικών που θα ανταποκρίνονται στα νέα δεδομένα και δε θα παραβλέπουν την πραγματικότητα.

Ειδικότερα στην Ελλάδα, για την αντιμετώπιση των αρνητικών επιπτώσεων της εκτεταμένης παράνομης απασχόλησης είναι σκόπιμη η οργάνωση μιας ορθολογικής πολιτικής κατά τρόπο που να προωθεί τα συμφέροντά της. Απαραίτητη, όμως, προϋπόθεση για την επιτυχή εφαρμογή της μεταναστευτικής πολιτικής είναι η αποσαφήνιση των κύριων στόχων της (*Γαβρά, 1993*).

Έτσι, μια επιλεκτική μεταναστευτική πολιτική, εναρμονισμένη με την εξωτερική πολιτική της χώρας, που θα στόχευε στη σταδιακή νομιμοποίηση μέρους των παράνομων μεταναστών αποτελεί πρωταρχικό μέλημα των κρατικών αρχών.

Παράλληλα, για τους νόμιμα ευρισκόμενους στη χώρα μας μετανάστες είναι απαραίτητη η θέσπιση ουσιαστικών πολιτικών και η περιφερειακή ανάπτυξη των προγραμμάτων κοινωνικής πρόνοιας για μια πιο αποτελεσματική και εξειδικευμένη κοινωνική προστασία αυτών.

Συγκεκριμένα, οι πολιτικές θα πρέπει να αφορούν σε πρώτη φάση:

- Υπηρεσίες υποδοχής: πρώτες κοινωνικές βοήθειες.
- Προσωρινή στέγαση.
- Σίτιση.
- Οικονομική ενίσχυση.

Σε δεύτερη φάση:

- Διδασκαλία γλώσσας και πολιτιστική εκπαίδευση.
- Επαγγελματική εκπαίδευση.

- Νομική ενημέρωση, δικαιώματα πολιτών.
- Επαγγελματική αποκατάσταση.
- Ένταξη.

Συμπεράσματα

Η Ελλάδα υπήρξε χώρα με μεγάλη μεταναστευτική παράδοση. Ωστόσο, σε όλη τη διάρκεια του 20ού αιώνα υπήρξε χώρα αποστολής μεταναστών και μόλις κατά την τελευταία εικοσαετία έχει καταστεί και χώρα υποδοχής μεταναστών τόσο από ευρωπαϊκές χώρες, όσο και από χώρες του Τρίτου Κόσμου, οι οποίοι στην πλειοψηφία τους είναι, όμως, λαθρομετανάστες. Εξάλλου, τα αίτια και οι επιπτώσεις της παράνομης άφιξης και εργασίας αλλοδαπών επηρεάζουν αποφασιστικά τόσο την αγορά εργασίας, όσο και τα οικονομικά μεγέθη και δεδομένα στη χώρα μας.

Βλέπουμε, λοιπόν, ότι ενώ η μετανάστευση των Ελλήνων στο εξωτερικό ήταν, ως επί το πλείστον, νόμιμη, είχαν, δηλαδή, νομική κάλυψη και κοινωνική ασφάλιση, δε συμβαίνει το ίδιο με τους αλλοδαπούς εργαζομένους στην Ελλάδα. Αυτοί συχνά δε διαθέτουν καμιά ασφαλιστική κάλυψη και στερούνται των στοιχειωδών ανθρωπίνων δικαιωμάτων, εφόσον στην πλειοψηφία τους απασχολούνται παράνομα.

Για την αντιμετώπιση των προβλημάτων που απορρέουν από την παράνομη εγκατάσταση αλλοδαπών μεταναστών θα πρέπει να ληφθούν ορισμένα μέτρα που να οδηγούν στη σταδιακή νομιμοποίησή τους. Παράλληλα για τους νόμιμα απασχολούμενους και εισερχόμενους στη χώρα μας μετανάστες είναι απαραίτητη η κατάστρωση και εφαρμογή προγραμμάτων και πολιτικών υποδοχής. Ακόμη, επιβάλλεται η διεύρυνση και η περιφερειακή ανάπτυξη των προγραμμάτων κοινωνικής πρόνοιας για μια πιο αποτελεσματική και εξειδικευμένη κοινωνική προστασία των αλλοδαπών εργαζομένων.

Αν και στο πλαίσιο της ελληνικής κοινωνίας δεν υπάρχει παράδοση ξενοφοβίας και ρατσισμού, εντούτοις οι σημαντικές διαφοροποιήσεις που παρατηρούνται στην αγορά εργασίας ως προς τα δικαιώματα, τις συνθήκες εργασίας αλλά και διαβίωσης γενικότερα των μεταναστών, σε συνδυασμό με την ανεπάρκεια του νομικού καθεστώτος,

οδηγούν αναμφίβολα την πληθυσμιακή αυτή ομάδα στον κοινωνικό αποκλεισμό και την περιθωριοποίηση.

Ακόμη, όπως έχει υποστηριχθεί, η απασχόληση χιλιάδων μεταναστών χωρίς άδεια εργασίας θέτει ηθικό ζήτημα. Αν η ελληνική κυβέρνηση θεωρεί ότι πρέπει να μείνουν στις χώρες τους, τότε θα πρέπει να θεσπίσει δραστικά μέτρα για την απαγόρευση εισόδου τους και για τον επαναπατρισμό τους. Αλλιώς, θα πρέπει να προχωρήσει, θέτοντας ορισμένα κριτήρια και προϋποθέσεις, στη σταδιακή νομιμοποίησή τους.

Οπωσδήποτε, το διαθέσιμο στατιστικό υλικό δεν επέτρεψε να διαφανούν οι πραγματικές διαστάσεις και οι τάσεις μεταβολής του αριθμού εισόδου των μεταναστών στη χώρα μας. Ακόμη, δεν υπάρχουν ολοκληρωμένες μελέτες, με αποτέλεσμα να μην υπάρχει δυνατότητα να εντοπιστούν τα ιδιαίτερα ατομικά – κοινωνικά χαρακτηριστικά των αλλοδαπών μεταναστών, καθώς και οι συνθήκες διαβίωσης και εργασίας τους.

Η σκοπιμότητα, λοιπόν, μιας σε βάθος μελέτης των αλλοδαπών εργαζομένων από την άποψη των κοινωνικών δεδομένων είναι προφανής σε μια χρονική περίοδο που οι πληθυσμιακές μετακινήσεις βρίσκονται στο επίκεντρο των συζητήσεων διεθνώς.

ΠΙΝΑΚΑΣ 1
Μόνιμη μετανάστευση Ελλήνων υπηκόων (1946-1977)

Έτη	ΣΥΝΟΛΟ		ΥΠΕΡΤΟΝΤΙΕΣ ΧΩΡΕΣ*			ΕΥΡΩΠΑΪΚΕΣ ΧΩΡΕΣ*			ΜΕΣΟΓ. ΧΩΡΕΣ		
	Απόλ. αριθμοί	(%)	Απόλ. αριθμοί	(%)	εκ των οποίων αφρικανικές-σιαματικές χώρες	Απόλ. αριθμοί	(%)	Απόλ. αριθμοί	εκ των οποίων Δ. Γερμανία (%)	Απόλ. αριθμοί	(%)
1946		100.0	1.558								
1947	20.176	100.0	4.901								
1948		100.0	4.819								
1949		100.0	4.263								
1950		100.0	4.635								
1951		100.0	14.155	66.7							
1952	72.455	100.0	6.640	66.7		24.158	33.3				
1953		100.0	8.820	66.7							
1954		100.0	18.682	66.7							
1955	29.587	100.0	19.772	66.8	573	6.060	20.5	3.747	11.2	3.747	12.7
1956	35.108	100.0	23.147	65.9	946	7.780	22.2	4.181	16.9	4.181	11.9
1957	30.244	100.0	14.783	48.9	908	13.046	43.1	2.415	11.2	2.415	8.0
1958	24.407	100.0	14.842	60.8	529	6.567	26.9	2.998	30.0	2.998	12.3
1959	23.280	100.0	13.871	59.6	473	6.713	28.8	2.696	37.9	2.696	11.6
1960	47.439	100.0	17.764	37.4	597	17.764	37.4	2.848	21.9	2.848	6.0
1961	58.630	100.0	17.336	29.6	879	17.336	29.6	1.730	78.6	1.730	2.9
1962	83.854	100.0	21.959	26.2	497	60.754	72.4	1.141	81.5	1.141	1.4

ΠΙΝΑΚΑΣ 1 (συνέχεια)

Έτη	ΣΥΝΟΛΟ		ΥΠΕΡΤΟΝΤΙΕΣ ΧΩΡΕΣ ¹			ΕΥΡΩΠΑΪΚΕΣ ΧΩΡΕΣ ²			ΜΕΣΟΓ. ΧΩΡΕΣ	
	Απόλ. αριθμοί	(%)	Απόλ. αριθμοί	(%)	εκ των οποίων αφρικανικές-ασιατικές χώρες	Απόλ. αριθμοί	(%)	εκ των οποίων Δ. Γερμανία	Απόλ. αριθμοί	(%)
1963	99.806	100.0	24.459	22.5	635	74.236	74.4	87.1	1.113	1.1
1964	105.152	100.0	25.327	24.0	1.813	79.489	75.3	92.3	696	0.7
1965	117.072	100.0	29.035	24.8	1.837	87.242	74.5	92.4	795	0.7
1966	86.879	100.0	33.093	38.1	1.358	53.050	61.1	85.8	626	0.7
1967	42.645	100.0	26.323	61.1	753	15.658	36.7	62.1	664	1.6
1968	50.138	100.0	25.891	51.6	1.078	23.501	46.9	86.0	746	1.5
1969	91.388	100.0	28.425	31.1	1.046	62.392	68.3	95.3	571	0.6
1970	92.503	100.0	24.153	26.1	767	68.106	73.6	95.9	244	0.3
1971	61.436	100.0	18.690	30.4	702	42.552	69.3	94.1	194	0.3
1972	42.524	100.0	13.239	31.1	607	29.089	68.4	91.7	196	0.5
1973	27.019	100.0	11.706	43.3	384	15.131	56.0	84.8	182	0.7
1974	23.713	100.0	12.380	52.2	541	10.891	45.9	75.8	442	1.9
1975	19.821	100.0	8.806	44.4	1.196	10.095	50.9	72.7	920	4.6
1976	19.429	100.0	8.155	42.0	1.845	10.238	52.7	66.7	1.036	5.3
1977	15.843	100.0	5.842	36.9	1.643	9.262	58.5	78.2	739	4.7
1946/77	1.228.268	100.0	438.997	35.7	21.358	758.359	61.7	84.1	30.920	2.5

¹ Χώρες της Αμερικής, Ασίας, Αφρικής και Αυστραλίας-σαηήλ, Κύπρος, Λίβανος, Τουρκία, Λίγυκτος, Αλγερία, Λιβύη, Μπαρόκο.
² γή: ΕΣΥΕ (Εθνική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος), Επετηρίδες, 1960-1977.

ΠΙΝΑΚΑΣ 2
Δημογραφικά χαρακτηριστικά των παλινοστούτων Ελλήνων μεταναστών
(1968-1977)

ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΑΦΙΕΞΗΣ	1968-1969		1970-1974		1975-1977	
	Αριθμ. ατόμων	(%)	Αριθμ. ατόμων	(%)	Αριθμ. ατόμων	(%)
1. Κατανομή κατά φύλο	37.015	100.0	121.657	100.0	78.853	100.0
α. Άνδρες	19.655	53.1	66.710	54.8	41.706	52.9
β. Γυναίκες	17.360	46.9	54.947	45.2	37.147	47.1
2. Κατανομή κατά ηλικία	37.015	100.0	121.657	100.0	78.853	100.0
α. 0-14 χρόνων	6.011	16.3	21.789	17.9	13.031	16.5
β. 15-44 χρόνων	23.515	63.5	78.442	64.5	50.508	64.1
γ. 45 και άνω χρόνων	7.488	20.2	21.426	17.6	15.314	19.4
3. Χώρα προέλευσης	9.890	26.7	34.946	28.7	12.697	16.1
α. Υπερρωσικές χώρες	22.742	61.4	78.580	64.0	62.535	79.3
β. Ευρωπαϊκές χώρες (εκ των οποίων Γερμανία)	(17.960)	(48.5)	(63.844)	(52.5)	(54.740)	69.4
γ. Μεσογειακές χώρες	2.513	6.8	3.575	2.9	881	1.1
δ. Δε δηλώσαν	1.870	5.1	4.556	3.8	2.740	3.5

Πηγή: ΕΣΥΕ, Επετηρίδες, 1970-1977.

ΠΙΝΑΚΑΣ 2α

**Περίοδος άφιξης και περιοχή εγκατάστασης των παλινοστούτων
Ελλήνων μεταναστών**

ΑΡΙΘΜΟΣ ΠΑΛΙΝΝΟΣΤΟΥΝΤΩΝ ΚΑΤΑ ΑΣΤΙΚΟΤΗΤΑ ΠΕΡΙΟΧΗΣ	ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΑΦΙΞΗΣ (%)		
	1971-1975 <i>194.606*</i>	1976-1980 <i>242.172</i>	1981-1985 <i>180.172</i>
Περ. Πρωτεύουσας	35.3	33.6	39.7
Συγκρότ. Θεσ/νίκης	12.0	13.3	11.1
Λοιπές αστικές	18.9	21.2	23.6
ημιστικές	8.3	8.3	7.6
αγροτικές	25.5	23.6	18.0
ΣΥΝΟΛΟ	100.0	100.0	100.0

* Εκτιμήσεις σε δείγμα 3.4% των νοικοκυριών του ελληνικού πληθυσμού.

Πηγή: Πετρόπουλος, 1992.

ΠΙΝΑΚΑΣ 3
Ξένος πληθυσμός στην Ελλάδα (1980-1989)

ΧΩΡΑ ΠΡΟΕΛΕΥΣΗΣ	ΕΤΗ					
	1980	1981	1982	1984	1985	1989
Συν. Κοινότητ. (ΕΟΚ 12)	18.854	22.812	25.481	27.171	30.891	50.013
Δυτική Γερμανία	4.144	5.144	5.694	6.108	7.147	11.534
Γαλλία	2.564	3.191	3.494	3.746	4.199	6.811
Ιταλία	3.363	3.834	4.115	4.446	4.905	6.725
Νορβηγία	856	1.092	1.263	1.390	1.624	3.000
Βέλγιο	419	519	577	653	779	1.382
Ηνωμένο Βασίλειο	6.435	7.912	8.827	9.364	10.500	17.321
Δανία	274	365	423	504	601	1.277
Ιρλανδία	137	188	220	254	308	583
Πορτογαλία	122	153	155	179	204	364
Ισπανία	331	399	431	514	602	971
Άλλες ευρωπ. χώρες	6.788	8.413	8.118	9.399	11.905	36.836
Γιουγκοσλαβία	577	686	623	756	883	1.892
Αφρική	21.701	26.778	7.975	7.716	9.010	16.643
ΗΠΑ	11.043	13.229	13.457	16.003	17.722	23.027
Καναδάς	888	1.070	1.224	1.130	1.222	1.665
Άλλες	10.600	11.238	23.472	24.189	26.663	43.410
ΣΥΝΟΛΟ	70.251	84.196	80.080	86.370	87.365	173.486
ΕΛΛΑΔΑ¹	163.547	175.664	183.131	197.417	197.585	52.138
ΓΕΝΙΚΟ ΣΥΝΟΛΟ	233.798	259.860	263.211	283.787	295.841	225.624

1. Έλληνες ξένης υπηκοότητας που επιστρέφουν στην Ελλάδα για συγκεκριμένο χρονικό διάστημα.
 Πηγή: Eurostat, Demographic statistics, 1984-1991.

ΠΙΝΑΚΑΣ 4
Αλλοδαποί με άδεια εργασίας (1980-1992)

	ΕΤΗ												
	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990	1991	1992
	ΑΠΑΣΧΟΛΟΥΜΕΝΟΙ												
Σύνολο	28.628	30.016	28.766	28.736	26.864	28.156	28.000	28.854	26.331	24.662	28.422	29.439	33.912
Άνδρες	21.251	22.000	21.755	21.021	19.504	19.842	18.911	18.625	16.810	16.023	17.599	17.034	18.553
Γυναίκες	7.377	8.016	8.011	7.715	7.360	8.314	9.089	10.229	9.521	8.639	10.923	12.405	15.359
(%) Γυναικών	25.8	26.7	24.4	26.8	27.4	29.5	32.5	35.5	36.2	35.1	45.1	42.1	45.3
	ΠΡΟΕΛΥΣΗ ΤΩΝ ΑΛΛΟΔΑΠΩΝ												
Ευρώπη	14.216	14.411	14.532	14.302	13.426	13.971	13.426	12.992	12.316	13.940	17.313	18.172	23.021
Αφρική	1.180	1.488	1.553	1.677	1.781	2.208	1.781	2.298	2.116	1.642	2.281	1.636	1.664
Αμερική	3.405	3.384	3.109	2.667	2.477	2.520	2.477	2.483	2.334	1.839	2.113	1.648	1.608
Ασία	7.919	8.919	8.983	8.629	9.080	8.154	9.080	9.979	8.552	6.389	5.918	7.265	6.967
Αυστραλία-Ωκεανία	1.354	1.277	1.349	1.256	1.032	1.100	1.032	934	838	731	645	598	565
Ακαθορίστη	554	537	240	195	204	203	204	168	175	121	152	120	87
	ΕΙΔΙΚΟΤΕΡΑ												
Κοινοτικοί (ΕΟΚ 12)	5.750	5.249	5.876	6.067	7.161	7.086	7.161	6.854	6.678	8.665	12.772	13.493	17.933
Ομογενείς (Τουρκία, Αλβανία, Κύπρος)	12.966	14.554	14.093	13.448	9.199	10.089	9.199	8.783	7.473	6.255	4.150	4.135	3.713

ΠΙΝΑΚΑΣ 4 (συνέχεια)

	ΑΥΞΟΜΕΙΩΣΗ ± %		
	1980-1985	1985-1990	1990-1992
Σύνολο	-1.6	1.0	19.3
Άνδρες	-6.6	-11.4	5.7
Γυναίκες	12.7	30.2	41.9
Ευρώπη	9.8	23.9	33.0
Αφρική	8.7	3.3	-27.1
Αμερική	7.4	16.2	-23.9
Ασία	2.3	-27.5	17.7
Αυστραλία	-18.8	-41.4	8.8
Ακαθόριστη	-63.4	-25.2	57.2
ΕΙΔΙΚΟΤΕΡΑ			
Κοινοτικοί (ΕΟΚ Ι2)	23.2	80.2	40.4
Ομογενείς (Τουρκία, Αλβανία, Κύπρος)	-22.2	-54.9	-10.5

Πηγή: ΕΣΥΕ - Υπουργείο Εργασίας.

ΠΙΝΑΚΑΣ 5

Η κατανομή των απασχολούμενων αλλοδαπών με άδεια εργασίας στις 31.12.1982 και 31.12.1992, ανάλογα με το φύλο και την ηλικία τους

ΗΛΙΚΙΕΣ	1982					
	ΣΥΝΟΛΟ ΑΠΑΣΧΟΛΟΥΜΕΝΩΝ		ΑΝΔΡΕΣ		ΓΥΝΑΙΚΕΣ	
	Απόλ. αριθμ.	%	Απόλ. αριθμ.	%	Απόλ. αριθμ.	%
Μέχρι 24 χρόνων	8.155	27.4	4.903	22.5	3.252	40.6
25-29 χρόνων	4.703	15.8	3.259	15.0	1.444	18.0
30-34 χρόνων	4.494	15.1	3.345	15.4	1.149	14.3
35-39 χρόνων	3.578	12.0	2.841	13.1	737	9.2
40-44 χρόνων	2.708	9.1	2.180	10.0	528	6.6
45-54 χρόνων	3.818	12.8	3.220	14.8	598	7.5
55-64 χρόνων	1.843	6.2	1.607	7.4	236	2.9
65 χρόνων και άνω	458	1.6	393	1.8	65	0.9
Μη δηλώσαντες	9	-	7	-	2	-
ΣΥΝΟΛΟ	29.766	100.0	21.755	100.0	8.011	100.0
	1992					
Μέχρι 24 χρόνων	5.534	16.3	2.066	11.1	3.458	22.5
25-29 χρόνων	8.167	24.1	3.516	19.0	4.651	30.3
30-34 χρόνων	5.974	17.6	3.036	16.6	2.938	19.1
35-39 χρόνων	4.445	13.1	2.773	14.9	1.672	10.9
40-44 χρόνων	3.489	10.3	2.346	12.6	1.143	7.4
45-54 χρόνων	4.137	12.2	3.060	16.4	1.077	7.0
55-64 χρόνων	1.682	5.1	1.354	7.7	328	2.5
65 χρόνων και άνω	375	1.3	324	1.7	51	0.3
Μη δηλώσαντες	109	-	78	-	31	-
ΣΥΝΟΛΟ	33.912	100.0	18.553	100.0	15.359	100.0

ΠΙΝΑΚΑΣ 5 (συνέχεια)

	ΑΥΞΟΜΕΙΩΣΗ 1982-1992 (%)		
	Σύνολο	Άνδρες	Γυναίκες
Μέχρι 24 χρόνων	- 40.5	- 50.7	- 44.6
25-29 χρόνων	- 52.5	26.7	68.3
30-34 χρόνων	16.6	7.8	33.6
35-39 χρόνων	9.1	13.7	18.4
40-44 χρόνων	13.2	10.8	12.1
45-54 χρόνων	- 4.7	4.0	- 6.7
55-64 χρόνων	- 17.8	4.0	- 14.0
65 χρόνων και άνω	- 19.8	-	-

Πηγή: ΕΣΥΕ - Υπουργείο Εργασίας.

ΠΙΝΑΚΑΣ 6

Αλλοδαποί νόμιμα εργαζόμενοι στην Ελλάδα ανάλογα με τον κλάδο οικονομικής δραστηριότητας (1982-1992)

Κλάδος Οικον. Δραστηριότητας	ΕΤΗ						
	1982		1988		1992		Αυξομείωση 1982-1992 (%)
	Απόλ. αριθμ.	(%)	Απόλ. αριθμ.	(%)	Απόλ. αριθμ.	(%)	
1. Γεωργία	266	0.9	716	2.7	1.888	5.6	33.3
2. Ορυχεία	221	0.7	47	0.2	88	0.3	- 57.2
3. Βιομηχανία/Βιοτεχνία	7.672	25.3	5.477	20.8	3.079	9.1	- 22.0
4. Ηλεκτρισμός/Φωταέριο	172	0.6	190	6.7	278	0.8	33.0
5. Οικοδόμηση	1.855	6.1	1.967	7.5	2.095	6.1	-
6. Εμπόριο/Ξενοδοχ.	7.736	25.6	7.481	28.4	9.940	29.3	14.5
7. Μεταφορές/Επικοινωνίες	4.627	15.3	2.849	10.8	6.411	18.9	23.5
8. Τράπεζες/Ασφάλειες	2.963	9.8	1.257	4.8	1.132	3.3	33.7
9. Υπηρεσίες	4.699	15.5	6.346	24.1	8.960	26.5	71.0
10. Μη δηλώσαντες	50	0.2	1	-	41	0.1	-
ΣΥΝΟΛΟ	30.261	100.0	26.331	100.0	33.912	100.0	

Πηγή: ΕΣΥΕ - Υπουργείο Εργασίας.

ΠΙΝΑΚΑΣ 7

Αλλοδαποί νόμιμα εργαζόμενοι κατά κατηγορίες κλάδων
ατομικού επαγγέλματος (%) (1982-1992)

Κατηγορία ατομικού επαγγέλματος	1982	1988	1992	Αυξομείωση 1982-1992
Υπάλληλοι Γραφείου	26.1	25.3	24.4	- 6.5
Επιστήμονες/Ελεύθ. επαγγελμ.	21.6	31.7	33.3	54.2
Έμποροι/Πωλητές	13.9	10.5	8.2	- 41.1
Τεχνίτες/Εργάτες	25.6	21.4	18.6	- 27.3
Παροχή Υπηρεσιών	7.9	11.1	15.5	98.7

Πηγή: ΕΣΥΕ - Υπουργείο Εργασίας.

ΠΙΝΑΚΑΣ 8

Έλληνες και ξένοι ναυτικοί που εργάζονται σε ελληνικά
και ελληνόκτητα πλοία υπό ξένη σημαία (1978-1990)

ΕΤΗ	1978	1980	1982	1986	1988	1990
Σύνολο ναυτικών	86.269	91.872	52.741	37.830	37.367	36.851
Από αυτούς:						
Έλληνες	58.033	59.534	40.647	32.340	28.735	26.766
Ξένοι	28.236	32.330	12.094	5.490	8.632	10.085
(%) Ξένων ναυτικών	32.7	35.1	22.9	14.5	23.1	27.4

Πηγή: ΕΣΥΕ - Επετηρίδες, 1978-1990.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- ΓΑΒΡΑ Π. (1993), «Αναζητείται μεταναστευτική πολιτική», *Το Βήμα της Κυριακής*, 12 Σεπτεμβρίου.
- ΕΜΚΕ-ΠΟΥΛΟΠΟΥΛΟΥ Η. (1986), *Προβλήματα μετανάστευσης – παλιννόστησης*, Αθήνα, ΙΜΕΟ/ΕΔΗΜ.
- ΕΜΚΕ-ΠΟΥΛΟΠΟΥΛΟΥ Η. (1990), «Μετανάστες και πρόσφυγες στην Ελλάδα, 1970-1990», *Εκλογή*, No. 85-86.
- ΗΑΜΜΑΡ Τ., ΛΙΤΗΜΑΝ Υ. Γ. (1987), «L' intégration des migrants: expériences, concepts et politiques», in *L' avenir des migrations*, Paris, OECD, σσ. 258-287.
- ΗΑΜΜΑΡ Τ. (1992), «Laws and Policies Regulating Population Movements: a European Perspective», in M. Kritz, L. Lim και H. Zlotnic (eds), *International Migration Systems*, Oxford, Clarendon Press.
- ΖΩΓΡΑΦΟΥ Α. (1991), «Η κατάσταση των τριτοκοσμικών εργατών στην Ελλάδα», *Κοινωνική Εργασία*, No. 23, σσ. 165-184.
- ΚΑΣΙΜΑΤΗ Κ. (1981), «Τάσεις της ενδοευρωπαϊκής μετανάστευσης μεταπολεμικά», *Επιθεώρηση των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων*, No. 3, τόμ. 2, σσ. 379-406.
- ΚΑΣΙΜΑΤΗ Κ. (1984), *Μετανάστευση – Παλιννόστηση. Η προβληματική της δεύτερης γενιάς*, Αθήνα, ΕΚΚΕ.
- ΚΑΣΙΜΑΤΗ Κ. κ.ά. (1992), *Πόντιοι μετανάστες από την πρώην Σοβιετική Ένωση. Κοινωνική και οικονομική τους ένταξη*, Αθήνα, Υπουργείο Πολιτισμού, Πάντειο Παν/μιο.
- ΚΑΤΣΟΡΙΔΑΣ Δ. (1991), «Οι ξένοι εργάτες στην Ελλάδα», *Ενημερωτικό Δελτίο ΙΝΕ*, τ. 4-5, Ιούνιος-Ιούλιος 1991, σσ. 29-35.
- ΚΟΚΚΙΝΟΣ Δ. (1991), «Είσοδη και ένταξη ομογενών από την ΕΣΣΔ. Κοινωνική και οικονομική τους ένταξη», εισήγηση στο σεμινάριο ΔΟΜ, Αθήνα, 1-3 Οκτωβρίου.
- ΚΟΛΛΑΡΟΥ Τ., ΜΟΥΣΟΥΡΟΥ Α. (1980), *Παλιννόστηση*, Αθήνα, Κέντρο Ανθρωπιστικών Σπουδών και Ερευνών.
- ΚΟΝΤΗΣ Ι. (1991), «Η ελεύθερη διακίνηση των εργαζομένων από την Ελλάδα προς τις άλλες χώρες της ΕΟΚ και αντιστρόφως, από το 1988 – Τρία χρόνια εμπειρίας», σεμινάριο ΔΟΜ, Αθήνα, 1-3 Οκτωβρίου.
- ΚΟΥΤΣΟΥΜΠΑΣ Χ. (1985), «Η απασχόληση των αλλοδαπών στην Ελλάδα», *Επιθεώρηση Ασφαλίσεων και Εργατικού Δικαίου*, τ. 226.
- ΚΡΙΤΖ Μ., ΛΙΜ Λ., ΖΛΟΤΝΙΚ Η. (eds) (1992), *International Migration Systems*, Oxford, Clarendon Press.
- ΛΙΝΑΡΔΟΣ-ΡΥΛΜΟΝ Π. (1991), «Μετανάστευση και αγορά εργασίας. Πρώτες διαπιστώσεις», *Ενημερωτικό Δελτίο ΙΝΕ*, τ. 4-5, Ιούνιος-Ιούλιος 1991, σσ. 37-41.

- ΛΙΝΑΡΔΟΣ-ΡΥΛΜΟΝ Π. (1993), *Αλλοδαποί εργαζόμενοι και αγορά εργασίας*, Αθήνα, ΙΝΕ-ΓΣΕΕ.
- ΛΙΝΑΡΔΟΣ-ΡΥΛΜΟΝ Π. (1993), *Η κατάσταση των ξένων μεταναστών στην Ελλάδα*, κείμενο που έγινε για το Διεθνές Γραφείο Εργασίας και τη Συνομοσπονδία των Ευρωπαϊκών Συνδικάτων, *Εποχή*, 19.12.1993.
- ΜΟΥΣΟΥΡΟΥ Α. (1991), *Μετανάστευση και μεταναστευτική πολιτική*. Αθήνα, Gutenberg.
- ΝΙΚΟΛΙΝΑΚΟΣ Μ. (1974), *Οικονομική ανάπτυξη και μετανάστευση στην Ελλάδα*, Αθήνα, Κάλβος.
- OECD (1987), *L' avenir des migrations*, Paris.
- ΠΑΤΙΝΙΩΤΗΣ Ν. (1990), *Εξάρτηση και μετανάστευση*, Αθήνα, ΕΚΚΕ
- ΠΑΥΛΟΠΟΥΛΟΣ Π. (1987), *Η παραοικονομία στην Ελλάδα*, Αθήνα, ΙΟΒΕ.
- ΠΕΤΡΙΝΙΩΤΗ Ξ. (1993), *Η Μετανάστευση προς την Ελλάδα*, Αθήνα, Οδυσσεάς.
- ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΟΣ Ν. (1992), «Παλινοστήση 1971-1986: Κοινωνικοοικονομικές και δημογραφικές διαστάσεις», στο *Δημογραφικές εξελίξεις στη μεταπολεμική Ελλάδα*, Αθήνα, Λιθάνης, σσ. 243-276.
- ΣΙΑΜΠΟΣ Γ. (1980), «The Greek Migration in the 20th Century», στο *Recent Population Change Calling for Action*, Athens, NSSG/ECPS, σσ. 234-257.
- SOCIAL EUROPE (1991), *Immigration of citizens from third world countries into the Southern Member States of the European Community, Supplement, 1/ 1991*.
- ΣΟΥΛΗΣ Σ. (1985), *Η μετανάστευση από και προς την Ελλάδα – Το ξένο παράνομο εργατικό δυναμικό*, Ειδική Έκθεση ΟΟΣΑ.
- ΣΟΥΛΗΣ Σ. (1993), «Το ξένο εργατικό δυναμικό στην Ελλάδα σήμερα», *Καθημερινή*.
- ΣΤΕΦΑΝΟΥ ΣΤ. (1992), «Ο νόμος 1975/1991 για τον έλεγχο των αλλοδαπών κάτω από το πρίσμα των διεθνών συμβάσεων για τα δικαιώματα του ανθρώπου, του πρόσφυγα και του μετανάστη», *Νομικό Βήμα*, τόμ. 40, σσ. 959-968.
- ΦΑΚΙΟΛΑΣ Ρ. (1990), «Αλλοδαποί απασχολούμενοι στην Ελλάδα», *Οικονομικός Ταχυδρόμος*, 12.7.1990.
- ΦΑΚΙΟΛΑΣ Ρ. (1991), «Μετανάστευση στην Ελλάδα από χώρες του Τρίτου Κόσμου και την Ανατολική Ευρώπη», σεμινάριο ΔΟΜ, Αθήνα, 1-3 Οκτωβρίου.
- ΦΑΚΙΟΛΑΣ Ρ. (1993), «Δημογραφικές εξελίξεις, εργατικό δυναμικό και απασχόληση», Πανελλήνιο Δημογραφικό Συνέδριο ΕΚΚΕ, Αθήνα, 5-6 Οκτωβρίου.
- ΧΛΕΠΑΣ Ν., ΣΠΥΡΑΚΟΣ Δ. (1992), *Ο νόμος 1975/1991 περί αλλοδαπών και το Σύνταγμα*, Αθήνα-Κομοτηνή, Σάκκουλας.